

Az Európai Unió jövője – Feminista perspektívák Kelet-Közép-Európából

Turai Eszter beszámolója

A Friedrich-Ebert Stiftung regionális genderprogramjának november 7-i rendezvényén az Alapítvány által nemrég megjelentetett [The Future of the European Union - Feminist Perspectives from East-Central Europe](#) című kötetre alapozva járták körül és gondolták tovább a résztvevők a szövegek legfontosabb problémafelvetéseit. A kötet az Európai Unió és azon belül Kelet-Közép-Európa jelenlegi viszonyainak értelmezését köti össze olyan feminista témákkal, amelyek baloldali szempontból a legfontosabbak, illetve amelyekről méltatlanul kevés szó esik. A megnyitóbeszédet követő két panel meghívottjai a szerzők közül kerültek ki, az első panelt három rövid előadás, a másodikat pedig panelbeszélgetés alkotta. A moderátor **Pető Andrea** volt, a CEU Társadalmi Nemek Tanulmánya Tanszékének professzora.

Nyitóbeszédében **Kováts Eszter**, a FES munkatársa, a kötet szerkesztője két fő szempontot nevezett meg, amelyek a kötetet illetve magát az eseményt is inspirálták. Az egyik egyfajta párbeszéd, átjárás megteremtése a tudományos élet és az aktivizmus, politika szférája között. Ehhez egyszerre van szükség arra, hogy a kutatók törekedjenek a közérthetőségre és arra is, hogy a közéleti szereplők tegyenek abba energiát, hogy a társadalomtudományos tanulmányokat átfordítsák a gyakorlat nyelvére. A másik szempont, hogy ne féljünk szembenézni olyan megosztó kérdésekkel, amelyeknek most esetleg főleg a jobboldal ad hangot, kezdjünk vitát a feminizmuson belül is és tudjunk baloldali feminista választ adni a konzervatív kritikákra is.

Mi indokolja pont az Európai Unió és a feminizmus egyszerre tárgyalását? Kováts felhívta a figyelmet arra a jelenségre, hogy az EU jelenlegi helyzetéről és jövőjéről szóló diskurzus, és a feminista, nőjogi problémafelvetések mintha két külön univerzum lennének, nincsenek köztük kapcsolódási pontok. Ritkán vagy soha nem jelenik meg a női szempont és a nemek közti viszonyok szempontja az EU-t érintő olyan válságok és dilemmák elemzésekor, mint például az euróválság, a Brexit vagy a kétsebességes Európa kérdése. És fordítva: a feminista szereplők esetében is maximum addig terjed az EU és a globális kontextus figyelembevétele, hogy azt várják az uniós intézményektől, hogy számon kérjék a nemzeti kormányokon a nőjogi projektek végrehajtását. A kötet írásai arra törekednek, hogy megteremtsék ezt a hiányzó kapcsolatot és egy nagyobb összképet rajzoljanak ki. Egyfelől megmutatják a feminista/női perspektívát olyan területeken is, amelyek látszólag ettől teljesen függetlenek, mint például a pénzügyi tranzakciók szabályozása vagy a válság utáni megszorítások. Másfelől ebben a szélesebb perspektívában egyes genderügyek és az azok területén zajló folyamatok (pl. reprodukív jogok, LMFT politika) az EU egyéb problémáit is segítenek megérteni.

A gazdasági kereteket elemző írások szerzői az első panelben szerepeltek. Elsőként a Helyzet Műhely két kutatója, Csányi Gergely és Barna Emília adott elő a kelet-közép-európai feminista aktivizmusról az EU-n belüli egyenlőtlen fejlődés kontextusában.

Csányi Gergely bemutatta a fiatal kutatókból álló Helyzet Műhelyt és a vilárendszer-elméletet, amire a kutatásaik elméleti keretét alapozzák. A vilárendszer-elmélet az általános szociológiai

megközelítéssel szemben a globális kapitalizmus függőségi viszonyaiba ágyazva vizsgálja egyes régiók, országok gazdasági és társadalmi folyamatait. A nemzetállamok belső folyamatai nagymértékben függenek attól, hogy az ország a nemzetközi munkamegosztásban milyen pozíciót foglal el: a centrumhoz, a félperifériához vagy a perifériához sorolható-e. A kelet-európai országok politikai eseményeit is úgy érdemes elemezni, mint tőke- és technóhiányos, a centrummal való szoros gazdasági kapcsolatoktól függő félperifériás társadalmak változásait. Közép-Kelet-Európában többek között az Európán belüli munkamegosztásból fakadóan nagyobb az informális munkák súlya, ami jellemzően a nőkre hárul. **Barna Emília** folytatta a tanulmány bemutatását a magyar feminista mozgalmak elemzésével. A rendszerváltás után létrejövő új szerveződések kapcsolatba kerültek nyugati aktivistákkal, akik a külföldi módszereket, megközelítéseket akarták terjeszteni itthon is. Eleinte őket távolságtartással fogadták a helyi feministák, reflektálva a Nyugat-Kelet különbségekre. Ebben történt egy váltás a '90-es évek közepe táján, összefüggésben a külföldi pályázati pénzekről való egyre erőteljesebb függéssel. Ezeken a pályázatokon előnyt élveztek azok a projektek és szervezetek, amelyek a nyugati feminista mozgalom fogalmait, értelmezési kereteit és témáit használták (például szexmunka-megközelítést abolicionista álláspont helyett; mellőzték a gazdasági erőszakot a nők elleni erőszak témáján belül). Végül a magyar feminista mozgalomra jellemzővé vált az ún. „kettős vakság”: vakság az osztályviszonyokra és az ország félperifériás helyzetére.

Zuzana Uhde, a prágai Károly Egyetem oktatójának előadása a globális egyenlőtlenségek és a globális igazságosság kérdéseit vizsgálta feminista perspektívából. Kiindulópontja szerint a migrációs válság felszínre hozott rengeteg olyan problémát, amelyek a mai globális kapitalizmus működésében gyökereznek, mint a globális egyenlőtlenségek, környezeti kockázatok, háborúk. Az EU-nak is mint geopolitikai szereplőnek tisztázni kell a viszonyát ehhez a problémahalmazhoz, hiszen egyelőre sok szempontból hozzájárul a rendszer fenntartásához. Uhde William Robinsonra és Leslie Sklairra alapozva elemzi a globális kapitalizmust és azon belül a transznacionális uralkodó osztályt, amelynek az EU is egy alkotóeleme. A globális igazságosság fogalmán keresztül ragadja meg a fejlődő országok és nemzetek feletti szervezetek (transznacionális vállalatok, nemzetközi intézmények stb.) felelősségét. Az anti-globalista és nacionalista mozgalmakat bírálva amellet érvel, hogy nem érdemes a nemzetállamhoz való visszatérést zászlóra tűzni, hanem a nemzetközi geopolitikát kell a globális igazságosság irányába tolni. A globális igazságtalanságok szorosan összekapcsolódnak a gender-viszonyokkal, ezért az EU feminista reformja is csak világszintű egyenlősítéssel képzelhető el. Az ún. területen kívüli kötelezettségek (*extraterritorial obligations*) megközelítésének kiterjesztését javasolja, azaz olyan rendelkezések továbbvitelét és gyakorlatba ültetését, mint a maastrichti szerződésben is szereplő gazdasági és szociális jogok védelme nemzetállami határokon túl is. Fontos lépés lenne az nemzetközi adózási szabályok rendbetétele, magyarán az offshore-ozás és egyéb adóoptimalizálási stratégiák elleni fellépés, és a transznacionális vállalatok elszámoltathatósága.

Zofia Łapniewska a Krakkói Jagelló Egyetemről érkezett és a feminista közgazdaságtan szemszögéből adott egy helyzetértékelést az Unióról és a globális helyzetről. Ez alapján napjaink egyik legfontosabb gazdasági fejleménye az automatizáció és az alacsony hozzáadott értékű munkák robotizációja, ami rengeteg ember munkáját veszélyezteti. A világ fejlett országaiban folyamatos túltermelés, a fogyasztás állandó növelésének kényszere van jelen. Eközben a legtöbb fejlődő ország felzárkózása elmaradt és egyre nőnek a globális egyenlőtlenségek. Łapniewska kettős megoldást javasol: garantált

munka és feltétel nélküli alapjövedelem. Ebben az elképzelésben kiemelt helye van a gondoskodó, tipikusan női munkáknak (pl. gyerek-és idősgondozás), mivel ezek azok a munkák, amelyeket nem lehet gépesíteni, viszont egyre növekvő szükség van rájuk. Az ebbe a szektorba való állami befektetéssel nem csak a keynes-i modellből ismert előnyök származnának (munkahelyteremtés, multiplikátorhatás), hanem a nemek közötti egyenlőség ügyét is hatékonyan javítaná. A feltétel nélküli alapjövedelem – feltételezett – általánosan pozitív társadalmi és gazdasági hatásainak széles irodalma van, de megoszlanak a vélemények arról, hogy a nők életét milyen irányba befolyásolná. Łapniewska – Caitlin McLeanre hivatkozva – előadásában amellett érvelt, hogy az alapjövedelem segítené a női emancipációt, többek között azzal, hogy fix jövedelemhez juttatná a legsérülékenyebb női csoportokat (pl. egyedülálló anyák, bevándorló és fogyatékos nők), anyagi önállóságot tenne lehetővé a nőknek, ami megkönnyítené a kizsákmányolás és bántalmazás elleni védekezést. Ezek finanszírozási oldalaként bevezetné a robotok által végzett munka megadóztatását, a transznacionális vállalatoknak adott adókedvezmények és az adócsalások felszámolását. Ebben a koncepcióban nagyobb teret kapna a társasági adó, szemben az olyan adófajtákkal, mint az áfa.

A panelbeszélgetés résztvevői a kötet első felének szerzői közül kerültek ki: **Gregor Anikó**, az ELTE Társadalomtudományi Karáról, **Mészáros György** az ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Karáról és **Elena Zacharenko**, EU-s szakpolitikai elemző. Sok minden szóba került a bérnyaságtól kezdve a gambiai nőmozgalmon át a szovjetunióbeli muszlim közösségek helyzetéig, de volt néhány nagyobb téma, ami meghatározó volt.

Gregor Anikó már az első hozzászólásában óva intett attól az illúziótól, hogy az EU-ra automatikusan feminista intézményként tekintsünk. A FES előző, *Solidarity in Struggle – Feminist Perspectives on Neoliberalism from East-Central Europe* című [kötetére](#) visszautalva amellett érvelt, hogy az EU piaci alapú feminizmusa nem viszi igazán előre a feminista ügyet. A beszélgetésben többször előkerült a kötetben is kifejtett, az Olaszországban szörnyű körülmények között dolgozó román vendégmunkásnők szimbolikus példája. Ezek a nők egyrészt az Európán belüli centrum-periféria viszony miatt kénytelenek elhagyni az otthonukat, másrészt az olasz hatóságok azért hunynak szemet az anyagi és szexuális kizsákmányolásuk felett, mert a régió gazdasági érdekei így kívánják. Visszautalva Barna Emília előadására: a mainstream feminizmus, ami az EU intézményeire is jellemző, nem veszi figyelembe se az osztály-, se a centrum-periféria viszonyokat.

Ezt a gondolatot vitte tovább Mészáros György is, aki szerint a kapitalizmust és a patriarchátust csak egységben érdemes problematizálni, és ennek a felismeréséből hasznos tanulságok származhatnak az LGBT illetve feminista mozgalmak számára. Mészáros egy rendszerkritikus LGBT mozgalmat látna szívesen Magyarországon is, amely figyelembe veszi a fennálló rendszer adta materiális realitásokat. Ehhez képest mostanra eltolódott a mozgalom az identitáspolitika és az individualizálódás felé, azaz kollektív csoportérdekek helyett ezerféle szubjektív egyéni igényről van szó. Ez megakadályozza a rendszerszintű problémák tematizálását, például úgy, hogy a homofóbia, transzfóbia stb. vádja érheti azt is, aki rendszerkritikus megközelítésből bírálja az LGBT mozgalmat vagy az identitáspolitikai paradigmát. Mészáros kitért a szerinte itthon különösen hiszterizált közhangulatra, amelyben könnyű belekerülni abba a hamis ellentétpárba, amelynek egyik oldalán a toleráns, progresszív, nyugat-párti liberálisok vannak, a másik oldalán pedig az orbánista, homofób, nacionalista körök. Egy hozzászóló

megfogalmazta azt a véleményt, miszerint az interszekcionális aktivizmus – amelyben nagy szerepet kap a sokféle egyéni identitáskategória elismerése – és a rendszerkritikus megközelítés szembeállítása hibás, a kettő egyszerre és együtt is tud működni. Mészáros és Gregor ezzel szemben azt hangsúlyozták, hogy az identitáspolitikát a gyakorlatban milyen visszasságokhoz vezet, példaként említve többek között a neoliberalizálódott meleg identitást, ami a vele járó fogyasztási szokások miatt egy rossz anyagi helyzetből jövő ember számára komoly krízist okozhat.

Ehhez a vitához kapcsolódik egy másik visszatérő téma, a koalíciók kérdése: kikkel érdemes szövetséget kötnünk feminista/melegjogi aktivistaként és kikkel nem? Mészáros és Gregor is hangsúlyozták, hogy ideje lenne újragondolni a hagyományos liberális-baloldali illetve liberális-feminista szövetségeket. Ehelyett olyan csoportokkal lenne érdemes koalíciókat kötni, akik szintén a társadalmi-gazdasági alapokat kérdőjelezzik meg (ld. a Mészáros által említett rendszerkritikus LGBT csoport, a Buzi Újhullám és a hagyományosan szélsőjobboldalhoz közel álló devizahitelesek találkozási pontja). Gregor szerint észrevehető egy pozitív tendencia, egyre több hasonló közeledést, vagy legalábbis szolidaritási gesztust lát a magyar aktivista-életben. Üdvözlendőnek tartaná ezen az alapon a többségében női szakszervezeti mozgalmak (ápolók, tanárok) összefogását. Általában véve a női témák újra/átpolitizálására volna szükség. Azzal kapcsolatban, hogy egyes egyének mit tudnak hozzátenni ahhoz, hogy a fenti elemzések ne maradjanak meg az elmélet szintjén, az egyetemi oktatást hozta fel mint saját példát: igyekeznek, hogy a gender studies MA-n a diákok találkozzanak a főáramtól eltérő megközelítésekkel is.

Az újra/átpolitizálás fontosságát hangsúlyozta Elena Zacharenko is, kiemelve, hogy ha a baloldal nem lépi ezt meg, akkor a jobboldal fogja, sőt, ez tulajdonképpen már folyamatban is van. Az Európában megjelenő a „genderideológia” ellenségképére építő mozgalmak népszerűsége részben abból is fakad, hogy a saját fogalomrendszerükben, de reagálnak a neoliberalis rezsimek hatásaira. Ugyanakkor Zacharenko meglepetést keltett azzal, hogy viszonylag optimistán látja a lengyel helyzetet, mert úgy látja, hogy a jobboldali kormányzás egyre több önszerveződő ellenzéki csoportot hív életre és van egy általános balra tolódás a mozgalmi körökben. Általánosságban pedig kihangsúlyozta, hogy olyan baloldali feminista mozgalmakra van szükség, amelyek nem egy szűk elitcsoport ügyét nagyítják fel (pl. kevés a női felsővezető), hanem elnyomott csoportok materiális problémáinak adnak hangot.